

Yazar: Erkan Çanakçı

Tevhidler ve Münacatlar Üzerine Genel Bir İnceleme

Özet

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte şekillenen, yüzyıllar boyunca hem ibadet hem de estetik bir ifade aracı görevi gören köklü bir gelenektir. İslâm dininin zaman içerisinde yaygınlık alanını arttırması, Alevi inanç sistemi içerisinde çeşitli yapısal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum İslam öncesi Orta Asya'nın mistik disiplinlerinden de etkilenmiş olduğu gerekçesiyle, birçok araştırmacı tarafından senkretik dini oluşumlar arasında değerlendirilmektedir (Melikof, 2006: 25-17). İnanç sistemi içerisinde oluşan çeşitli gelişmeler, geleneğin içerisinde "tevhid" ve "münâcat" türlerinin de oluşumuna zemin hazırlamış, gerek manzum gerek mensur örnekleriyle derin bir teolojik, edebî ve kültürel birikimi yansıtmıştır. Tevhidler Allah'ın varlığı ve birliğini konu edinirken, münâcatlar kulun Allah'a yakarışını, niyazını, acziyetini dile getirir. Bu çalışmada, tevhid ve münâcat kavramları tarihsel örnekleri, Türk Edebiyatı'ndaki konumu, Alevî-Bektaşî geleneği içindeki yeri ve makamsal yapılarıyla birlikte incelenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Tevhid

Alevilikte tevhid prensibi, yani Allah'ın var ve bir olduğu, eşinin ve ortağının bulunmadığı inancı, genelde Kur'ânî bir temele dayandığı düşüncesiyle kabul görmektedir. Bu konuda bağımsız çalışmalar yapan araştırmacılar da bu varsayımı temel alarak hareket etmekte ve bunu kanıtlama amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir (Özdemir, 2017: 85-92). Tevhid kelimesi Arapça "vahhede" kökünden gelir ve "birlemek" anlamını taşır. Dinî literatürde ise Allah'ın birliğini kabul etmek, onu eşsiz ve benzersiz bir varlık olarak tanımak demektir. Edebî olarak tevhidler, Allah'ın bir tek ve mutlak varlık oluşu üzerine yazılan şiir veya nesir metinlerdir. Bu tür, hem klasik hem halk hem de tekke edebiyatında yaygın biçimde kullanılmıştır (Köprülü, 1981: 213).

Buyruklar'da Tanrı tasavvuru tevhid ilkesi çerçevesinde incelendiği ve Allah isminin, "Allah Teâlâ", "Hak Sübhânehü ve Teâlâ", "Allah Azimüşşan" gibi yücelik ve aşkınlık ifade eden tanımlamalarla anıldığı görülmektedir (Taşgın, 2015: 18-33). Buyruklarda

tevhid metni genel bir incelemeye tabi tutulduğunda, Tanrı tasavvurunun klasik İslam düşünce geleneğinde benimsediği yapıya uygun şekilde ele alındığı görülmektedir. Kur'ân'dan ayetlerin aktarıldığı bölümlerde genellikle Allah Teâlâ'nın hitabına uygun bir dil tercih edilirken, burada "Hakk Muhammed Alî şöyle buyurmuştur" şeklindeki ifadeyle karşılaşılması, söz konusu üçlünün doğaları bakımından eşit konumda görüldüğü yönünde bir algıya neden olabilecek niteliktedir (Bozkurt, 2004: 179).

Münâcat

Münâcat ise "nâcâ" fiilinden türemiş olup sözlükte "fısıldama, gizlice söyleme" anlamına gelir. Terim olarak insanın Hakka'a yalvarışını, içten yakarışını, iltica ve niyazını dile getiren şiir veya mensur sözleri ifade eder. İlk örneklerden bazıları Arap edebiyatında İmam Ali'ye nispet edilen münâcatlardır. Ayrıca İmam Zeynel Âbidin'in "Sahîfe-i Seccâdiye" adlı eserdeki 15 münâcatı da türün en seçkin örneklerindendir (Ateş, 1992: 88).

Tarihsel Gelişim

Türk Edebiyatı'nda İlk Örnekler

Tevhid türünün Türk Edebiyatı'ndaki ilk örneği Yusuf Has Hâcib'in 1070 yılında yazdığı Kutadgu Bilig'de görülür. Eserde Allah'ın birliğine dair çeşitli beyitler bulunmakta olup bunların bir kısmı münâcat üslubu da taşır (Has Hacib, 2019: 33-34).

Divan Edebiyatı Dönemi

Divan edebiyatında hemen her büyük şair bir tevhid ve bir münâcat yazmıştır. Tevhidler genellikle kasidelerin giriş bölümü olan "teşbib" veya "nesib"den önce yer alan "tevhid" ve "münâcat" bölümleri şeklinde düzenlenmiştir. Fuzûlî, Nef'î, Bâkî ve Şeyh Galip gibi şairlerin tevhid ve münâcatları edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar.

Fuzûlî'nin ünlü tevhidinden örnek:

"Ey ki hep mazhar-ı ihsan-ı Hudâsın sensin

Bir olan Hazret'e çok olmakla şerîk olmazsın." (Necatigil, 2000)

Halk ve Tekke Edebiyatında Tevhid ve Münâcat

Tekke edebiyatında *tevhid* ve *münâcat* türleri, yalnızca edebî bir ifade alanı değil; aynı zamanda dervişlerin manevî eğitiminde kullanılan önemli birer zikir, öğretim ve irşad aracıdır. Bu eserlerde genellikle vahdet-i vücut, vahdet-i şuhûd, marifet, aşk ve fenâ gibi tasavvufî kavramlar merkezdedir. Tevhidlerde Allah'ın birliğinin aklî ve kalbî boyutları açıklanırken, münâcatlarda kulun içten yakarışı, acziyet hissi ve Allah'a yakınlaşma arzusu ön plandadır (Gölpınarlı, 1984).

Bu türlerin en belirgin özelliklerinden biri, insan-tanrı-kâinat ilişkisini sezdirme

gücüdür. Tasavvufî gelenek içinde kâinat, Allah'ın varlığının yansıması olarak görülür; dolayısıyla tevhid ve münâcatlarda yaratılışın sırrı ve ilâhî vahdet arasında köprü kurulur. Nitekim vahdet-i vücut düşüncesine göre bütün varlık, tek bir hakikatin farklı tezahürlerinden ibarettir. Bu anlayış, özellikle 13. ve 14. yüzyıl Anadolu tasavvuf şiirinde güçlü biçimde yansımıştır.

Yunus Emre'nin ilâhilerinde görülen yakıcı aşk ve kulun içten yakarışı, münâcat geleneğinin en çarpıcı örnekleri arasında yer alır. Şairin:

“Ben yürürüm yane yane
Aşk boyadı beni kane.”

şeklindeki dizeleri, hem tasavvufî aşkın dönüştürücü niteliğini hem de dervişin ilâhî hakikat uğruna yaşadığı manevî yanışı sembolize eder (Tatçı, 2013). Yunus'un bu dizeleri, münâcat türünün tipik özelliklerini taşır: ilâhî aşkın dile gelişi, kulun içsel arınma isteği ve Hakk karşısında duyulan teslimiyet.

Tevhid ve münâcatlar, sadece bireysel tefekkür metinleri değildir; aynı zamanda tekke ortamında işlevsel bir yapıya sahiptir. Dervişlerin eğitildiği sohbet halkalarında, cemâat hâlinde icra edilen ayinlerde ve zikir meclislerinde hem sözlü hem müzikal formda kullanılırlar. Bu yönleriyle, metinler dervişin manevî yolculuğuna eşlik eden birer öğretim malzemesi niteliği taşır. Ayrıca belirli makamlarla okunmaları, onların hem edebî hem de musiki geleneği içinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır (Ocak, 2006).

Sonuç olarak tevhid ve münâcatlar, tekke kültürünün hem edebî hem dinî-mistik boyutunu bir arada taşıyan eserlerdir; hem bireysel manevî gelişimi hem de tarikat içi eğitimi destekleyen çok yönlü bir işlev görürler.

Alevî-Bektaşî Edebiyatında Tevhid ve Münâcat

Alevî-Bektaşî edebiyatında tevhidler çok önemli bir yere sahiptir. Bu zümrede tevhid adıyla yazılan şiirlerin çoğu hem tevhid hem münâcat özellikleri taşır. Ayrıca cem ayinlerinin başında ve bazen devran sırasında okunur. Bu şiirlerde aşağıdaki unsurlar öne çıkar:

- Hakkın birliği
- Vahdet-i vücut düşüncesi
- Ehl-i Beyt sevgisi ve onların vasiliğine vurgu
- On iki imamların isimlerinin sıralanması
- Kâinatın yaratılışı ve peygamberlerin tarihine göndermeler

Bir Alevî-Bektaşî tevhidinden örnek:

“Bismişah Allah Allah deyü geldim meydana
İmamların aşkına döndüm semaha.”

Bu örneklerde yalın ama derin bir söyleyiş hâkimdir; şiirler çoğunlukla hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Yapı ve İçerik Özellikleri

Edebi Yapı

Divan tevhidlerinde genellikle aruz vezni tercih edilirken, halk ve tekke örneklerinde hece ölçüsü hâkimdir. Tevhidler çoğunlukla methiye niteliği taşıırken, münâcatlar doğrudan doğruya Allah’a hitap eden bir yönde ilerler. Münâcatlarda kulun aczi, kulluğun samimiyeti, günahların itirafı ve Allah’ın rahmetine sığınma temaları ağırlıktadır.

Tematik Özellikler

Tevhid ve münâcatlarda en sık karşılaşılan temalar şunlardır:

- Allah’ın kudreti, birliği ve sıfatları
- Kulluğun önemi
- İnsan nefsinin zayıflığı
- Kader, rızık ve tevekkül
- Peygamber sevgisi
- Ehl-i Beyt vurgusu (özellikle Alevî-Bektaşî gelenekte)

Müziksel Yapı

Tevhid ve Münâcatların Makam Düzeni

Tevhid ve münâcatlar, sözlü kültürde yalnızca metin olarak değil, aynı zamanda bir müzik formu olarak da yaşamaktadır. Türkiye’nin pek çok yöresinde bu eserler belirli makamlarda icra edilir. Yaygın olarak kullanılan makamlar:

- Uşşak
- Hüseyinî
- Karcıgar
- Kürdî
- Hicaz

Bazı eserlerde Saba ve Dügâh makamı da görülür. Ayrıca Rast makamına (özellikle sol perdesinde karar eden) uygun örnekler bulunmaktadır (Soysal, 2015: 67).

Alevî-Bektaşî Geleneğinde Makam

Cem ayinlerinde okunan tevhid ve münâcatlar belirli usul ve makam yapısına

bağlanmıştır. Genellikle ağır tempolu, derinlik hissi veren, duygusal yoğunluğu yüksek melodiler tercih edilir. Bu, metnin duygusal etkisini artırır ve dini ritüelin bütünlüğünü sağlar.

ÖRNEK TEVHİD VE MÜNÂCAT METİNLERİ

Klasik Tarzda Bir Örnek (Tevhid)

“Çün cemâinden açıldı gülsitân-ı kâinat
Zâtına yoktur nazîr, ey bir olan pâdişâh-ı zât.”

Bu tarz beyitler, divan estetiğinin sembolik dili içerisinde yaratılışın ilâhî güzellikten neşet ettiği fikrini işler (Köprülü, 1918: 153).

Halk Tarzında Bir Örnek (Münâcat)

“Gözlerim yolda kaldı yâ Rab
Kapına geldim affeyle
Kulunam derdime derman
Sensin şâhım, sensin Mevlâ.”

Bu söyleyiş, halk tasavvufunun yalın ve içten üslubunu temsil eder (Tatçı, 2013: 88).

Sonuç

Tevhid ve münâcat türleri, yalnızca edebî birer metin olarak değerlendirilmekten öte; toplumun inanç dünyasını, estetik zevkini, ibadet pratiklerini ve kültürel mirasını derinden yansıtan çok yönlü kaynaklardır. Bu türlerde işlenen Allah'ın birliği, kulluğun bilinci, insanın acziyetinin kabulü ve ilahî kudrete yöneliş gibi temalar, farklı dönem ve topluluklarda benzer duyarlılıklarla ifade edilerek ortak bir tasavvufî bilinç oluşturmuştur. Klasik Türk edebiyatından halk edebiyatına, tekke şiirinden Alevî-Bektaşî geleneğine kadar geniş bir yelpazede karşılık bulan tevhid ve münâcatlar; kullandıkları dil, üslup, vezin ve söylem çeşitliliğiyle Türk edebiyatının estetik zenginliğine önemli katkılar sağlamıştır.

Ayrıca bu türler, sözlü kültürden yazılı geleneğe, musikiden cem ayinlerine kadar uzanan geniş bir kültürel pratik alanında işlev görmüş; hem bireysel ibadetlerde hem de toplumsal ritüellerde birer manevi rehber niteliği taşımıştır. Böylece tevhid ve münâcatlar, yalnızca bir edebî tür olarak değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin, inanç aktarımının ve tasavvufî düşüncenin kuşaklar arası devrine aracılık eden önemli birer köprü hâline gelmiştir. Bu yönleriyle söz konusu türlerin incelenmesi, Türk edebiyatının ve kültür tarihinin anlaşılmasında vazgeçilmez bir yere sahiptir.

Kaynakça & İleri Okumalar

- Ateş, Süleyman. 1992. *İslâm Tasavvufu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Birdoğan, Nejat. 1990. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: [Yayınevi belirtilmemiş], 112.
- Bozkurt, Fuat. 2004. *Buyruk: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ergun, Sadettin Nüzhet. 1930. *Alevî-Bektaşî Şiirleri*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. 1984. *Tasavvuf*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Has Hacib, Yusuf. 2019. *Kutadgu Bilig*. Çev. Muzaffer Tunçel. Ankara: Gençlik ve Spor Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuat. 1918. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Köprülü, Mehmet Fuat. 1981. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Markoff, Irene. 1986. *Turkish Musical Traditions in Ritual Context*. New York: Garland Publishing, 34.
- Melikoff, Irène. 2006. *Uyur İdik Uyardılar*. İstanbul: Demos Yayınları.
- Necatigil, Behçet. 2000. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2006. *Türk Sufiliği: Tarih ve Problemler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 2016. *Bektaşilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Mehmet. 2000. *Alevî-Bektaşî Şiir Geleneği*. Ankara: [Yayınevi belirtilmemiş], 201.
- Özdemir, Ali Rıza. 2017. *Alevilikte Allah İnancı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Soysal, Mehmet. 2015. *Alevî-Bektaşî Müziğinde Makam ve Usul*. Ankara: [Yayınevi belirtilmemiş], 67.
- Taşgın, Ahmet. 2015. *Şeyh Safi Buyruğu*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Tatçı, Mustafa. 2013. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.